

ET STYKKE VRAGGODS FRA KONSTANTINOPELS FALD

AF

OLE LANGWITZ SMITH †

I Det kongelige Biblioteks samling af græske håndskrifter indtager Gamle Kongelige Samling no. 6, 2° (gammeltestamentlige tekster med løbende kommentarer) fra det 10. årh. med rette en fornem plads og har da også tiltrukket sig opmærksomheden, først i J. L. Heibergs kyndige beskrivelse fra 1921 og senest i Hans Beltings og Guglielmo Cavallos fornemme studie fra 1979 af den såkaldte Niketas-bibel.¹ Det er dog først og fremmest som et fremragende eksempel på byzantinsk bogkunst at GKS 6, 2° er blevet kendt og studeret. Derimod er håndskriftets interessante historie mindre gennemarbejdet og et kuriøst aspekt af dets skæbne har hidtil været ukendt. Københavnerhåndskriftet er bogstavelig talt et stykke vraggods fra Konstantinopels *naufragium* i 1453. Dets historie kan stå som illustration af det spil af tilfældigheder som afgjorde hvad der blev bevaret og hvad der gik tabt ved det byzantinske riges sammenbrud.

På f. 232r har en tydeligvis professionel skriver kort efter 1453 indføjet en notits om håndskriftets ejere, hvoraf det fremgår at det har tilhørt „en vis Kalothetos“ hvorfra det gik videre til Lukas Notaras. Nu tilhører bogen derimod Georg Kantakuzenos „som efter fædrelandets erobring kom her til Smederevo“.²

¹ Se Heibergs beskrivelse i *Greek and Latin Illuminated Manuscripts x-xiii centuries Now or Formerly in Danish Collections*, Copenhagen-London 1921, s. 1-3, og Hans Belting-Guglielmo Cavallo: *Die Bibel des Niketas. Ein Werk der höfischen Buchkunst in Byzanz und sein antikes Vorbild, Veröffentlichung der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, Wiesbaden 1979, s. 17-19. Cf. også Bjarne Schartau: *Codices Graeci Haunienses. Ein deskriptiver Katalog des griechischen Handschriftenbestandes der Königlichen Bibliothek Kopenhagen*, 1994, s. 51-54.

² Det er ejendommeligt, at denne ejernotits stort set har undgået forskernes op-

Notitsen er anonym, men jeg mener at have identificeret skriveren som Demetrios Laskaris Leontaris gennem sammenligning med signerede eksempler på hans skrift.³ Hvem Kalothetos er, lader sig næppe afgøre på det foreliggende grundlag, men de to senere ejere er velkendte personer i Byzans' sidste år før tyrkernes erobring i 1453, som notitsen refererer til. Lukas Notaras var intet mindre end Byzans' sidste „statsminister“ (megas dux) som blev herostratisk berømt ved åbenlyst at tilkendegive at han foretrak tyrkerne fremfor paven i Rom som herre i Byzans.⁴ Københavnerhåndskriftet er såvidt jeg ved det eneste kendte som har tilhørt den byzantinske statsmand. Georg Kantakuzenos var medlem af en af de fornemste familier i Byzans, og hans broder Andronikos Kantakuzenos havde titel af megas domestikos, og blev fanget sammen med Lukas Notaras da tyrkerne indtog byen. Andronikos' søn var gift med Anna Notaras, Lukas' datter. Andronikos Kantakuzenos og Lukas Notaras blev henrettet kort efter.⁵

Man har tidligere antaget at Georg Kantakuzenos allerede flere år inden Konstantinopels fald havde bosat sig i Smederevo, som regeredes af hans svoger Georg Brankovic. Imidlertid giver ejernotitsen grund til at slutte at Kantakuzenos først kom til Smederevo efter 1453 – og til at tro, at han havde bogen med sig. For hvorfra vidste Leontaris at bogen havde tilhørt Notaras? Der findes en anden ejernotits på samme side i håndskriftet hvoraf det fremgår at en Kalothetos har haft bogen. Men der er intet om Notaras.⁶ Leontaris må altså have kombineret notitsen om Kalothetos med viden fra anden side om Notaras. Denne viden kan han kun have haft fra Georg Kantakuzenos, som jo

mærksornhed, selvom den allerede blev publiceret i Charles Graux: *Notices sommaires des manuscrits grecs de la Grande Bibliothèque Royale de Copenhague*, Paris 1879, s. 1f.

³ Om Leontaris se Ernst Gamillscheg-Dieter Harlfinger: *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600. 2. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs A. Verzeichnis der Kopisten*, Wien 1989, s. 67, hvor referencer til yderligere litteratur kan findes.

⁴ En kort præsentation af Lukas Notares findes i Alice-Mary Talbots artikel i *Oxford Dictionary of Byzantium*. Se også A. Sideras, Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung. 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend, *Wiener Byzantinische Studien* XIX, Wien 1994: 389-391, som behandler Johannes Moschos' gravtale over Notaras.

⁵ Om Georg Kantakuzenos se Donald M. Nicol: *The Byzantine Family of Kantakouzenos*, *Dumbarton Oaks Studies* 111, Washington, D.C. 1968, s. 176f.

⁶ Det skal dog nævnes, at der findes en yderligere, i dag næsten ulæselig notits på f. 231v. Den har hidtil ikke kunnet dechifreres tilstrækkeligt, heller ikke efter Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling foranstaltede siden fotograferet med infra-

via broderen Andronikos havde nære bånd til Notaras-familien, og det er da også derfor at jeg betragter det som en rimelig hypotese, at Georg Kantakuzenos må have haft bogen med sig da han kom til Smederevo, efter al sandsynlighed efter at være blevet løskøbt fra tyrkisk fangenskab af svogeren Georg Brankovic. Det er nærliggende at tænke sig at Georg Kantakuzenos har forsøgt at redde hvad reddes kunne, da han hørte om broderens og Notaras' arrestation.

GKS 6, 2° er ikke det eneste håndskrift fra Konstantinopel som Leontaris stødte på da han rejste i Trakien i årene umiddelbart efter katastrofen i 1453. I januar 1455 fandt han og læste i Sevastopolis et andet klenodie som havde undsluppet ødelæggelsen. I cod. Marc. gr. 398 noterer han at dette håndskrift blev erhvervet i Adrianopolis af metropoliten Alexis Sphrantzes efter Konstantinopels erobring.⁷

Man kan undre sig over i hvilken egenskab Leontaris rejste rundt og skrev notitser i andres håndskrifter? Han har muligvis haft mere end blot overfladisk tilknytning til Georg Kantakuzenos, for i håndskriftet Vat. Pal. gr. 278 som også har tilhørt Kantakuzenos noterer Leontaris at han fandt dette håndskrift i Kantakuzenos' besiddelse i Smederevo i maj 1454, efter Konstantinopels fald.⁸ Og der er endelig en udateret notits af Leontaris i håndskriftet Par. gr. 1345 om at denne bog tilhører Georg Kantakuzenos. Måske har han været i Kantakuzenos' tjeneste et års tid, og er rejst videre til Sevastopolis hvor vi finder ham i januar 1455. I marts 1455 er han i Adrianopel, hvor han skriver en notits i håndskriftet Voss. gr. F 42 om sin hustrus død.⁹ Måske har han på eget eller andres initiativ direkte ledt efter håndskrifter fra Konstantinopel?

Hvordan det nu end forholder sig med Leontaris' aktivitet, så er der en tankevækkende efterskrift til GKS 6, 2°.

Hvis det holder stik at Lukas Notaras har ejet håndskriftet, og det

rødt lys. Det er dog sikkert at Notaras' navn ikke forekommer her. Jeg takker iøvrigt docent, dr. phil. Jørgen Raasted for hans læsning af og værdifulde kommentarer til notitsen.

⁷ Noten er publiceret af Alexander Turyn, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and the Fourteenth Centuries in the Library of Italy*, Urbana/Chicago/London 1972, I, s. 122.

⁸ Se G. Mercati: *Scritti d'Isidoro il Cardinale ruteno*, *Studi e testi* 46, Città del Vaticano 1926, s. 83 n. I.

⁹ Se K. de Meyier: *Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices Manuscripti vi. Codices Vossiani Graeci et Miscellanei*, Leiden 1955, s. 47.

gik tabt for familien i 1453 – omend det blev reddet for eftertiden, formodentlig af Georg Kantakuzenos – så er det forståeligt hvorfor Notaras' datter Anna 17 år senere erhverver et håndskrift med præcis samme indhold, om ikke så fornemt udstyr som vort håndskrift i København. Det fremgår af en notits i håndskriftet Vat. gr. 1231 fra 11. årh., at Anna Notaras købte det i 1470 i Venedig.¹⁰ Anna Notaras var sammen med broderen Jakob og familiens formue blevet sendt til Italien kort før tyrkernes belejring af Konstantinopel. I en række notitser i håndskriftet Vat. Pal. gr. 236 finder vi regnskab for Anna og Jakobs husholdning i Venedig. Det ser ud til at disse notitser er skrevet af en person som administrerede deres økonomiske forhold.¹¹ Men familieklenodiet var altså ikke blevet sendt med, og Anna købte derfor hvad der kun kan have været en fattig erstatning for den *édition de luxe*, som idag med rette betragtes som et af Det kongelige Biblioteks fornemste græske pragtstykker.

SUMMARY

OLE LANGWITZ SMITH †: *A piece of wreckage from the Fall of Constantinople*

The Royal Library's Greek Bible ms. (shelf number GKS 6, 2°) is a famous example of the Byzantine art of the book from the tenth century. Less well known is the history of the ms. after the fall of Constantinople in 1453, and in the article a notice on folio 232 r regarding the owners of the ms. is discussed. The notice is anonymous, but its writer is identified on the basis of the handwriting as Demetrios Laskaris Leontaris. In the notice reference is made to 'a certain Kalothetos', Lukas Notaras and Georg Kantakuzenos as the owners of the ms. Though the Kalothetos mentioned has not been identified, both Notaras and Kantakuzenos are known to have been members of prominent families in Constantinople. An attempt is made to reconstruct the history of the ms. in the period just after 1453, with yet another glimpse of Notaras' daughter Anna, who in 1470 acquired a ms. in Italy with the same content (now in the Vatican), but far less luxuriously appointed, perhaps as a poor substitute for the family's lost treasures.

¹⁰ Se Sp. Lampros: *Neos Ellelnoimnemon* 4, 1907, s. 460.

¹¹ Om Notaras' børn se A. E. Bakalopoulos: Die Frage der Glaubwürdigkeit der „Leichenrede auf L. Notaras“ von Johannes Moschos (15. JH), *Byzantinische Zeitschrift* 52, 1959, s. 19f. Notitserne er mig bekendt endnu ikke undersøgt nærmere. En særlig tak til professor Panagiotis Agapitos, University of Cyprus, for kritik og nyttige henvisninger.